

ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ У МАЙБУТНІХ СПІВРОБІТНИКІВ ДСНС УКРАЇНИ

Анотація. З метою управління особовим складом та успішного вирішення службових завдань, що стоять перед ДСНС України, керівнику підрозділу цивільного захисту необхідно сформувати (розвинути) низку лідерських якостей. Роль лідера полягає в умінні повести за собою, здатності об'єднувати людей заради вирішення конкретних завдань і досягнення поставленої мети. Для розвитку лідерських якостей фахівця цивільного захисту в освітньому процесі профільного ВНЗ необхідно вирішувати завдання, спрямовані на: вироблення особистої вмотивованості, стійкого бажання стати лідером, готовності приймати рішення і брати на себе відповідальність; розвиток індивідуальних інтелектуальних і моральних лідерських якостей, професійної компетентності, наполегливості; формування соціально-психологічної готовності лідера та його підготовка до роботи з колективом, що передбачає одержання навичок психологічного впливу, виховання культури спілкування, поваги до гідності інших; напрацювання вмінь і навичок швидко та правильно оцінювати ситуацію, знати і враховувати особливості всіх членів підрозділу. З метою розвитку лідерських якостей майбутніх фахівців цивільного захисту в усі функції освітнього процесу ВНЗ (аксіологічну, когнітивну, процесуальну, управлінсько-регулятивну) необхідно внести певні зміни. Розглянуті принципи і функції, які реалізуються у профільних ВНЗ під час навчальної та позанавчальної роботи з курсантами дають змогу вирішити важливе завдання підготовки співробітників різноманітних служб ДСНС України.

Ключові слова: лідер, лідерські компетентності, виховання лідерських якостей, співробітники ДСНС, цивільний захист.

Development of Leadership Skills of Future Workers of Ukraine State Emergency Service

Annotation. In order to control the personnel and to perform the tasks facing the SES of Ukraine successfully, the head of the civil protection unit must possess a number of leadership qualities. The role of the leader is the ability to lead, to unite people for the sake of solving specific tasks and achieving the goal.

To develop the leadership qualities of a civil protection specialist in the educational process of a profile university, it is necessary to solve the tasks aimed at: developing personal motivation, a strong desire to become a leader, a willingness to make decisions and take responsibility; developing individual intellectual and moral leadership qualities, professional competence, and assertiveness; forming the socio-psychological readiness of the leader and preparing him to work with the team, which involves the acquisition of psychological impact skills, communication culture, and respect for the dignity of others; developing skills to assess the situation quickly and correctly, to know and take into account the characteristics of all the members of the unit. In order to develop the leadership qualities of future civil protection specialists, it is necessary to make certain changes in all the functions of the educational process of the university (axiological, cognitive, procedural, managerial and regulatory ones). The considered principles and functions that are implemented in a profile universities during the training and extracurricular work with cadets allow to solve the important task of training employees of various services of Ukraine SES.

Key words: leader, leadership competence, upbringing of leadership skills, employees of SES, civil protection.

Постановка проблеми. Система професійної підготовки співробітників Державної служби України з надзвичайних ситуацій, що склалася в нашій країні, забезпечує безперебійне й ефективне комплектування особовим складом органів і підрозділів, що відповідають за виконання аварійно-рятувальних, пошукових та інших невідкладних, попередження та ліквідацію надзвичайних ситуацій. При цьому керівництво ДСНС зауважує, що під час адаптації на первинних посадах випускники профільних ВНЗ відчують певні труднощі у виконанні своїх безпосередніх організаційно-управлінських обов'язків. З огляду на це, важливою складовою успішної підготовки фахівців цивільного захисту є формування в них управлінської компетентності, яка має свої специфічні особливості. Професійна підготовка майбутніх офіцерів як основний інструмент розвитку їхньої управлінської культури нині має здійснюватися на принципах лідерства – нової управлінської парадигми.

Лідерство – це здатність за рахунок особистих якостей здійснювати вплив на поведінку окремих осіб і груп з метою зосередження їхніх зусиль на досягненні загальних цілей. Розглядаючи лідерство з точки зору управління органами і підрозділами ДСНС можемо стверджувати, що наявність ефективного лідера є запорукою успішного колективного запобігання надзвичайним ситуаціям, ліквідації їх наслідків і надання допомоги постраждалим, оскільки лідерство в управлінні – впливовий механізм, який поширюється на діяльність всієї групи в цілому.

Аналіз попередніх наукових публікацій і досліджень. Проблема лідерства широко висвітлена у працях зарубіжних (Б. Арт, І. Вешлер, П. Друкер, Ф. Йеттон, Ф. Массарик, М. Маскон, Р. Танненбаум, Ф. Фідлер, П. Херсі та ін.), а також російських і українських науковців (В. Веснін, Д. Виханський, Н. Жеребова, Ю. Жуков, Л. Карамушка, Н. Кірюшина, Р. Кричевський, В. Лозниця, В. Москаленко, Б. Паригін, В. Татенко, А. Уманський та ін.). Теоретичні та практичні засади підготовки фахівців цивільної безпеки розробили О. Бикова, В. Бут, Л. Гонтаренко, М. Коваль, В. Козлачков, М. Козяр [4], В. Король, М. Корольчук, А. Кришталь, В. Лефтеров, С. Миронець, П. Образцов, І. Овчарук, В. Плisko, В. Покалюк, Ю. Приходько, В. Садковий, О. Тімченко та ін. Формування якостей лідера в курсантів військових ВНЗ вивчали А. Ашихмін, М. Балунів [1], А. Вальков [2], Е. Лук'янчиков [6], Н. Маслянов, О. Скрипніков та ін. Проте, в науковій літературі недостатньо відображені психолого-педагогічні положення щодо комплексного вдосконалення змісту та методів лідерської підготовки майбутніх працівників ДСНС. Водночас, аналіз дає змогу стверджувати, що проблема виховання лідерських здібностей і технології формування лідерських якостей особистості у профільних ВНЗ розроблені недостатньо. Натомість вважаємо, що науково-педагогічний колектив має забезпечити якісну підготовку нової генерації фахівців-лідерів, здатних виконувати своє призначення.

Мета статті: розглянути особливості та завдання лідерської діяльності фахівців цивільного захисту, а також обґрунтувати принципи і функції, що реалізуються у профільних ВНЗ під час навчальної та позанавчальної роботи з курсантами у процесі їхньої підготовки до роботи в надзвичайних ситуаціях.

Виклад основного матеріалу. З теорії управління та соціальної психології відомо, що в колективі можуть співіснувати формальні керівники і неформальні лідери. Найкращим, безперечно, є варіант, коли керівник є і лідером. Однак на практиці нерідко трапляється, що особа, яка є лідером (має здатність впливати на інших), не займає керівної посади (не має влади). Нерідкі випадки, коли керівник володіє формальними повноваженнями, будучи неспроможним через свої особисті риси впливати на підлеглих, тобто в нього відсутні лідерські якості [7]. За таких обставин виникають конфлікти, стресові ситуації, прояви боротьби за владу, що негативно впливає на професійну діяльність. У такому випадку лише досвід, мудрість, зважена поведінка керівника, вміння використовувати досягнення сучасного менеджменту здатні стабілізувати ситуацію: керівник має залучити неформального лідера до активного вирішення виробничих питань.

На думку дослідників, лідеру притаманні такі основні ознаки: тісне поєднання кар'єри й особистого життя; бачить своє покликання в управлінні іншими людьми; застосовує вроджені здібності, розум, талант та набуті знання й уміння для загальної користі, як способу самореалізації; лідер завжди надихає підлеглих розкривати і розвивати свій потенціал; завжди самовдосконалюється.

Відомий дослідник Р. Кричевський виділяє такі лідерські якості:

- високий професіоналізм – знання суті й усіх тонкощів своєї спеціальності, що є основою формування та підтримання авторитету людини;
- відповідальність і надійність у виконанні доручених завдань;
- упевненість у собі, що передається підлеглим, створює відповідний емоційний настрій і знаходить внутрішній відгук у персоналу, викликає довіру та дозволяє гідно представляти і захищати інтереси своєї групи;
- самостійність – власна точка зору на проблеми, що виникають, здатність самотужки приймати рішення;
- уміння творчого вирішення завдання, прагнення до досягнень, тобто «практичний інтелект»;
- емоційна врівноваженість і стійкість до стресу – вміння контролювати свої емоційні прояви, будувати рівні та ділові відносини з усім оточенням, незалежно від настрою й особистих симпатій;
- комунікабельність, товариськість, що визначає активну взаємодію з підлеглими, опору на них і знання реального стану справ [5, с. 63-68].

Фахівцями визначені також якості особистості, необхідні компетентному керівнику й організатору, зокрема в галузі цивільного захисту:

- 1) Наявність чітких поставлених цілей, розуміння їх реальності й адекватне оцінювання просування до них.
- 2) Уміння ставити і вирішувати проблеми, вичленувати головне та другорядне, оцінити варіанти вирішення, прогнозувати наслідки прийняття рішення, визначати необхідні ресурси.
- 3) Володіння особливостями керівної роботи: вміння підібрати і розставити людей, скласти програму діяльності та включити людей в її виконання, планувати роботу, мотивувати і стимулювати підлеглих, здійснювати контроль і моніторинг їхньої роботи.
- 4) Творчий підхід до організації діяльності: вміння генерувати ідеї, шукати нестандартні способи розв'язання управлінських проблем, прагнення до інновацій.
- 5) Уміння впливати на інших: впевненість у собі, вміння налагоджувати особисті стосунки, здатності переконувати і навіювати, вміння слухати.
- 6) Здатність керувати собою – використовувати свій час, енергію, вміння долати труднощі, вийти з стресових

ситуацій, піклуватися про накопичення власних сил.

7) Наявність специфічних управлінсько-організаторських якостей особистості: організаторські чуття, емоційно-вольова впливовість, схильність до керівної роботи.

8) Уміння працювати з групою – розуміння важливості згуртованості колективу, здатність подолати обмеження, що перешкоджають ефективній роботі колективу, вміння домагатися злагоди і згоди, готовність до аналізу та пошуку шляхів розвитку групи [1].

Службово-бойова діяльність кожного офіцера, незалежно від профілю роботи вимагає наявності комплексу певних якостей, які, утворюючи професійну структуру його особистості (професійні та психологічні компетентності), водночас є підґрунтям для необхідного йому лідерства в управлінні особовим складом підрозділу. Проаналізувавши наукові публікації, можемо узагальнити риси, які повинен виявляти *офіцер-лідер* у своїй повсякденній роботі, в тому числі в екстремальних умовах, під час значних фізичних навантажень і нервово-психічного напруження. До них, передусім, слід віднести такі безсумнівні соціально та професійно важливі риси як: сила духу, твердість характеру, сміливість, рішучість, мужність, чесність, порядність, моральна чистота, гідна поведінка в побуті, справедливість, людяність, тактовність, цілеспрямованість, ініціативність, завзятість, наполегливість, вимогливість, надійність, старанність, витримка, самовладання тощо. Особливо важливими є: загальна компетентність; здатність викликати довіру; перспективне мислення; готовність до міжособистісної комунікації; товариська взаємодопомога; активність у суспільному житті підрозділу; організаторські здібності; діловитість, практична кмітливість; уміння своєчасно помітити і підтримати нове, передове; вміння відчувати ситуацію; здоровий глузд; оперативність, гнучкість і адаптивність; здатність приймати чіткі, зрозумілі та своєчасні рішення; бажання вести за собою; вміння мотивувати; пошана особистої гідності людини; впевненість у своїх силах; наполегливість у вирішенні поставлених завдань; почуття відповідальності за доручену справу; відсутність помисливості, дратівливості, запальності та зарозумілості. При цьому одна частина цих якостей відображає вроджені особливості психічних процесів і властивостей особистості, а інша – свідомо сформовані знання, вміння, навички, моральні установки особистості, що складаються в особистому досвіді, одержані в соціальному середовищі, і розвинуті в процесі освітньої діяльності.

Ґрунтуючись на аналізі характеристик викладених професійних і психологічних якостей, сформулюємо основні складові лідерської компетентності фахівця ДСНС, який спрямовує підлеглих до єдиної мети:

- наявність чітких особистих цілей і позитивної мотивації;
- високий інтелект і професійна підготовленість;
- виражена власна точка зору та лідерська професійна позиція;
- прагнення до досягнень, готовність взяти відповідальність за свій підрозділ і його діяльність;
- навички тактичного та стратегічного мислення;
- вміння впливати на підлеглих, організовувати спільну діяльність у буденних і екстремальних ситуаціях;
- надання переваги колективному результату, а не особистому;
- позитивне ставлення до підлеглих, тактовність, емпатичність;
- висока вимогливість у поєднанні з турботою, справедливістю і пошаною особистої гідності людини;
- вміння правильно використати можливості всього особового складу підрозділу;
- здатність до активного психологічного впливу, вміння та готовність мотивувати і надихати підлеглих;
- комунікабельність, красномовність і чіткість вираження думки;
- вміння вислухати інших і здатність до психоаналізу;
- організаторська проникливість і використання інтуїції;
- готовність до непопулярних дій;
- стресостійкість, емоційна врівноваженість, здатність керувати собою;
- відсутність прагнення самостверджуватися за рахунок інших;
- здатність до рефлексії;
- готовність і здатність передавати свій досвід;
- прагнення до розвитку, самовдосконалення та навчання тощо.

Зазначимо, що офіцер-лідер виявляє свої управлінські компетентності в різних обставинах захисту громадян від виниклих і потенційних загроз у природному, соціальному та техногенному середовищі, у тому числі – в умовах невизначеності та ризику для власного життя. При цьому визначальну роль відіграють зовнішні чинники (аварійні ситуації, стихійні лиха, несприятливі погодні умови тощо), що значно впливають на можливості командира-керівника вести за собою особовий склад.

Зростання обсягів і складності надзвичайних ситуацій, зокрема техногенних, нині вимагає одночасного, негайного, узгодженого й оперативного уведення в дію необхідної кількості висококваліфікованих фахівців, спроможних до швидкого реагування для протидії радіаційним, хімічним, біологічним, пожежо- та вибухонебезпечним аваріям і подолання їх наслідків. Це диктує потребу їхньої підготовки до співпраці та взаємодії у процесі виконання аварійно-рятувальних робіт. Важливою психологічною особливістю професії фахівця цивільного захисту є вміння працювати в групі, а результат злагодженої командної роботи пов'язаний із

лідерськими якостями і стилем управління офіцера.

Вважаємо доречним виділення в структурі лідерської компетентності майбутнього фахівця цивільного захисту три групи якостей, що забезпечують лідерство в діяльності командира: якості кваліфікованого спеціаліста; якості керівника й організатора своїх підлеглих; якості педагога та психолога, що вміє виховувати підлеглих. У кожному з цих груп входить значна кількість конкретних рис, що різнобічно характеризують лідера колективу [6].

Зауважимо, що керівники підрозділів цивільного захисту повинні вести за собою людей не силою наказу, а завдяки переконанню в правильності рішень і спільних дій. Основою підготовки командирів є самовиховання та самоосвіта, а запорукою успішної управлінської діяльності є лідерські якості та глибокі професійні знання, вміння застосовувати їх на практиці в найскладніших обставинах. З огляду на це з метою розвитку лідерських якостей майбутнього фахівця цивільного захисту в освітньому процесі профільного ВНЗ необхідно вирішувати завдання, спрямовані на:

- вироблення особистої вмотивованості, стійкого бажання стати лідером, впевненості в собі, віри в досягнення мети, готовності приймати рішення і брати на себе відповідальність, послідовно та наполегливо реалізувати цілі, усвідомлюючи власні сили;

- розвиток індивідуальних інтелектуальних і моральних лідерських якостей, професійної компетентності, наполегливості, що виявляється в аналітичності, швидкості виявлення сутності проблем, гнучкості розуму, прогностичності, вмінні планувати, ставити завдання та досягати мети;

- формування соціально-психологічної готовності лідера та його підготовка до роботи з колективом, що передбачає одержання навичок психологічного впливу, виховання культури спілкування, поваги до гідності інших людей, вміння розуміти їх, надавати їм підтримку;

- напрацювання вмінь і навичок швидко та правильно оцінювати ситуацію, знати і враховувати особливості, можливості, інтереси, потреби й очікування всіх членів підрозділу тощо [2, с. 314].

Розвиток лідерських якостей у курсантів в освітньому процесі ВНЗ має реалізовуватися на основі врахування вимог низки дидактичних, у тому числі специфічних принципів. До останніх військові педагоги відносять: безперервність і наступність освіти і саморозвитку як єдиного процесу, поєднання та чергування навчання і самопідготовки курсантів; спрямованість на розвиток професійних якостей майбутніх офіцерів, важливих для виконання основних ролей керівника – виконавця, адміністратора, новатора і лідера; пріоритет розвитку інтелектуальних навичок, умінь виявляти проблеми і знаходити способи їх вирішення, зокрема в умовах невизначеності; зорієнтованість навчання на вироблення в курсантів управлінського способу мислення, становлення позиції лідера; розвиток інтелектуальних навичок і лідерських якостей з урахуванням реальних завдань підтримання готовності особового складу до діяльності в екстремальних умовах, що є актуальними і важливими для підрозділів ДСНС [3].

З урахуванням викладених завдань і принципів, необхідних для розвитку лідерських якостей майбутніх фахівців цивільного захисту, в усі функції освітнього процесу ВНЗ (аксіологічну, когнітивну, процесуальну, управлінсько-регулятивну) необхідно внести певні зміни, що мають забезпечувати:

- аксіологічна – вдосконалення духовно-моральних цінностей кожного курсанта, навчання будувати взаємини на основі етики, толерантності, емпатії;

- когнітивна – розвиток управлінсько-організаційних і психологічних знань, умінь, навичок, формування лідерського мислення майбутніх фахівців;

- процесуальна – усвідомлене використання курсантами і викладачами цілей, принципів, змісту, форм, методів і технологій лідерської діяльності;

- управлінсько-регулятивна – актуалізацію внутрішніх сил курсантів, обґрунтування напрямів удосконалення, здатності до самопізнання, рефлексії.

Таким чином, з метою управління особовим складом та успішного вирішення службових завдань, що стоять перед ДСНС України в сучасних умовах, керівнику підрозділу цивільного захисту необхідно сформувати (розвинути) низку унікальних лідерських якостей. Роль лідера полягає в умінні повести людей за собою, здатності об'єднувати їх заради вирішення конкретних завдань і досягнення поставленої мети. Цілеспрямований розвиток лідерських якостей майбутніх фахівців цивільного захисту істотно підвищує ефективність їхньої професійної компетентності, мотиваційну та практичну готовність до управлінської діяльності, потребу в самовдосконаленні та самореалізації.

Висновки. Підготовка керівників-лідерів є актуальним способом розвитку управлінського корпусу, якого потребує нині Державна служба України з надзвичайних ситуацій. Розглянуті принципи і функції, які реалізуються у профільних ВНЗ під час навчальної та позанавчальної роботи з курсантами – потенційними лідерами дають змогу вирішити важливе завдання підготовки співробітників різноманітних служб ДСНС України, готових в будь-який час і в будь-якому місці ризикуючи собою рятувати життя, знову і знову приходять на допомогу людям, долаючи наслідки подій різного ступеня складності, зокрема терактів, масштабних природних і техногенних катастроф.

Перспективними напрямками подальших наукових пошуків є: дослідження специфіки лідерської та управлінської діяльності, виявлення особливостей підготовки й обґрунтування педагогічних умов підвищення ефективності професійної освіти майбутніх керівників різних напрямів галузі безпеки людини (пожежної, цивільної,

екологічної, інформаційної, соціально-психологічної), розроблення методів і технологій виховання лідерських якостей фахівців, що працюють в особливих умовах тощо.

Література:

1. Балунів М. С. Педагогическое стимулирование лидерства у курсантов военно-экономического вуза : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.06 / Балунів, Михаил Сергеевич. — Кострома, 2000. — 188 с.
2. Вальков А. В. Развитие лидерских качеств офицера внутренних войск в образовательном процессе военного вуза / А. В. Вальков // Молодой ученый. — 2012. — № 8. — С. 312-315.
3. Варій М. Й. Військова психологія і педагогіка : посібник / М. Й. Варій, М. М. Козяр, М. С. Коваль ; за заг. ред. М. Й. Варія. — Львів : Сполом, 2003. — 624 с.
4. Козяр М. М. Екстремально-професійна підготовка до діяльності у надзвичайних ситуаціях : монографія / М. М. Козяр. — Львів : Сполом, 2004. — 376 с.
5. Кричевский Р. Л. Если Вы руководитель... Элементы психологии менеджмента в повседневной работе / Р. Л. Кричевский. — 2-е изд., доп. — М. : Дело, 1996. — 384 с.
6. Лукьянчиков Э. Е. Становление лидерских качеств личности в системе высшего военного профессионального образования : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.06 / Лукьянчиков, Эдуард Евгеньевич. — Орел, 2003. — 216 с.
7. Ягупов В. В. Військова психологія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. [Електронний ресурс] / Василь Ягупов. — К. : ТанDEM, 2004. — 656 с. — Режим доступу : <http://medbib.in.ua/viyskova-psihologiya.html>.